

MITOSZ, VALLÁS ÉS IRODALOM

AZ ÚJ MAGYAR GONDOLAT kialakításában véső-szerepe lesz a magyar irodalomnak. A villanyvéső erejével formálja majd az eljövendő magyar szellemiség vonásait. A »Hitel« multesztendei évfolyamában többször kaptunk figyelmeztetést hivatott tollból irodalmunk ezirányú föladatára. Olyannyira, hogy hatásuk alól Féja Géza sem tudta kivonni magát, s miután Móricz Zsigmondról azt mondja, hogy a húszas évek elején nagyon egyedül maradt, pedig Ady után ő volt a »magyar vallás«, rögtön hozzáteszi: a fiatal erdélyi írók bizonyára megrónak ezért a megállapításomért.

A fiatal erdélyi írók meg is tudják indokolni ítéletüket. Nem ismeretlen előttük, hogy a »racionalista okfejtés« csak része az egész embernek és azért építik föl tanításukat az értelem, a szív, s az egész reális élet összhangjából, az igazságból. Ilyen értelemben hangsúlyozza második tanulmányában Kiss Jenő, hogy olyan kérdése ez irodalmunknak, melyben »nem a művön, hanem az *írói magatartáson* van a hangsúly«.

NÉPI IRODALMUNK MAI VÁLSÁGA új oldalról erősíti meg a kiváló kulturtörténész, Gregory megállapításait. Kétféle művészi, emberi magatartás lehetséges: a vallásos és a mágikus. A kettőt »The Unfinished Universe« c. művében a következőkép jellemzi: A *vallásos ember* nem racionalista. Sohasem jönne ilyen gondolatra: gondolkozom, tehát vagyok. Számára a valóság és a lét alapja s egyúttal törvénye a gondolatnak. Mert reálisan tekinti a létet, azért tisztában van a gondolkozás és alkotás korlátaival. Tudja, hogy itt a földön Paradicsomot plántálni immár nem lehet, de önzetlen küzdelemmel s a szépség szolgálatával egymás terhét viselni kötelesség. Mint ember, végességének tudatában Istenbe kapaszkodik. Mint költő, hivatásának tűzében Istent dicsőíti. A zsoltárok költői, fordítói és énekesei ennek a művészi magatartásnak őszinte hordozói. A *mágikus ember* ezzel szemben úgy érzi, hogy lelke összefolyik a végtelennel. Elhivatottsága tudatában minden órában meg akarja váltani a világot, vagy bosszújában szemveréssel fenyegeti. Nem reálisan, hanem mítikusan nézi az életet. Képzletli hegyekre mászik s onnan ködbevesző messzeségeket mutat olvasóinak azzal a kijelentéssel, hogy ott van a tökéletes földi Paradicsom, csak fussunk utána és hipp-hopp elérjük. »Az ember a mértéke mindennek« — ezt a görög mítosz-mondatot élük. Gregory jellemzésével összevág Kiss Jenő rajza: »mindenik csoport *magát* jelenti ki az egyedül üdvözítőnek, mindenik *magában* véli fölfedezni azokat a feltételeket, amiken az új magyar élet, a magyarabb jövő megépülhet«.

A költői meglátás biztos tájékozódását látom abban, hogy fiatal erdélyi írók oly gyorsan fölismerték a népi irodalom mozgolódásaiban az úszó aknát. Nem támadó szándékból, hanem épp a népi irodalom szeretetéből ismerték föl a veszélyt. Hol is találhatna ez az irodalom több megértésre és együttérzésre, mint a népi Erdély-

ben? Ezért figyelni aggódva: »a mítosz hogyan kezd mindinkább a népiség legsajátabb jegyévé lenni, s az írók magatartásába is hogyan vegyül egyre több az ősrégi papok, varázslók és ráolvasók mozdulataiból«.

Kétségtelen, hogy irodalom és vallás közt szoros a kapcsolat. Sőt aláírhatjuk Féja Gézának azt a kijelentését, hogy »minden nagy emberi megnyilatkozás mélyén vallás él«. A különbség csak abban van, hogy mi az isteni kinyilatkoztatásra építjük a vallást, a mágikus ember pedig *maga alkot* magának »vallást«, vagyis mítosszal, költészettel, irodalommal akarja helyettesíteni azt.

Vallás a szó igazi értelmében: elismerése az isteni fennsőbb-ségnek. Teremtünk és megváltunk az Úr, tehát aszerint rendezem be életemet, amint mindenható szeretetével megszabta. Mikor az ember e nagy metafizikai adottságok tudatára ébred, életszemlélete még realisabb lesz, még elmélyedőbb az élet csodálatában, cselekvőbb a megszépítésében. A pusztá kísérleti lélektan is fölismeri, mennyire rokon az emberi lélekben a vallásos és művészi érték. Mindkettőt jellemzi az *aisthesis*, a szemlélődés és a *poiésis*, az alkotás.

E közelség lehet az oka, hogy a történelem folyamán oly gyakran ütközik össze a két érzés: a vallásos képeket rombol vagy szór ki a templomból, a művészi érzés pedig magát ülteti az áhitat helyébe. Az ókorban mitológiát költ, az újkorban modern mítoszokon töri a fejét. Az ismert liberális gondolkozó, Strauss Dávid, volt utolsó nagy hirdetője az eszmének, hogy a művészet pótolni tudja a vallást. Nyomában a liberalizmus esztétái sokáig lelkesedtek a gondolatért. Kísértetjárásuk a népi irodalom berkeit ma fölzavarja. Az emberi lélek és történet tanulmányozásából úgy látjuk, hogy a vallást pótolni nem, csak igényét elfojtani, érzését tompítani lehet. Az eszköz pedig sohasem a kultúra köréből, hanem annak kizárásából vétetik. Oroszországban láthatjuk, hogy a »vallás helyett« milyen kulturamentes civilizációval elégitette ki magát az állati sorba lealacsonyított és ösztöneinek szabadjára engedett ember.

ÉSZ ES SZIV, gondolat és ösztön, értelem és akarat állandó feszültsége pattant ki remekműveket az ijjból, amelyet emberi szellemnek nevezünk. A mágikus világnézet embere meg akarja szüntetni ezt a feszültséget s ernyedtt fegyvert kap kezébe, mikor azt véli, hogy »Isten kardja« hullott eléje. Nem az egységet s az életet tekinti, amit a feszültség szül vajudva s küzdelmesen, hanem a részt. Racionalista volt a multszázadban és irracionális a maiban. Nem ismeri az összhangot. A reálishan látó ember feszíti s nem szükíti az életet. Egyformán becsüli az ijj mindkét szárnyát, minde-
niket — a maga helyén.

Az eszmetörténet fonalát Kantig gombolyíthatjuk vissza. Sajátos egyoldalúsággal leszükítette a »tiszta ész« világát s úgy akart kisiklani a racionalizmus és empirizmus harapófogójából. A *raciona-
lizmus* nem egyéb, mint a Karácsony Sándor által ötletesen kipellengérezett »német filozófia«. Csodálatos és sajnálatos csupán az, hogy hazai szellemi parlagunkon ma is irdatlan terem ez a

»filozófia«. Jól teszi hát Karácsony, ha Bergsonhoz illő lelkesedéssel hadakozik ellene. Az *empirizmus* pedig ismét nem egyéb, mint a Karácsony által »magyar filozófiának« elkeresztelt világnézet. Ez volt valamikor a stoikusok bülcseleti felfogása, amelyet Baco Verulam, majd a multszázad angol gondolkozói újítottak fel. Az empirizmusnak »nincs szüksége elvonásra, ellenben annál nélkülözhetetlenebb számára a kézzelfoghatóság. Elvész a nem reális világban, miután számára nincsenek keretek, rendszerek és törvények, amelyekben tájékozódhatnék, mozoghatna és eredményt érhetne el. Amit valóságosan meg tud ragadni, az az övé és addig az övé, míg el nem tűnik« (Magyar világnézet, XIX). Nos, Kant Immanuel mindkét filozófiai stádiumon keresztülküzdötte magát s az ellentétet úgy akarja áthidalni, hogy azt a lélekbe plántálja bele s ott különosztja az elvont eszmék és a kézzelfogható tapasztalatok világát. Az elvont eszmékbe nem fér bele a transzcendens valóság, a tiszta ész nem tud bizonyosságot szerezni Istenről, az időtlenség és határtalanság birodalmáról. Kantnak ezt a kritikai föltevését elfogadta a *romantika* s erre építi saját életszemléletét. Hatásosan kimutatja, hogy az ember lelki és szellemi világa nem korlátozható a tiszta ész falai közé, mert hisz végtelenre tárult és isteni távlatokba nyílik. Ha pedig az ész nem képes a transzcendens világ kapuit föltárni, fittyet hány az észnek, s az érzésekhez fordul. Ezzel a buzogánnyal döngeti meg az élet kapuit. Botondi lelkesedése ma is elevelen szikra az ifjúság szívében. Nem hűtötte le sem a világháború, sem a tudomány. Élesztik mindazok, akik a népszerűség koszorúja után nyujtják ki kezüket.

Anélkül, hogy a legújabb romantikus mozgalmak tengerentúli, vagy francia megnyilatkozásait figyelemre méltatnók, tekintsünk ki annak németországi alakulására. A mult században fölbuggyanó forrás friss özöne utat talált a nemzeti hagyományok, a népi kultúra, és a középkori gótika folyamai felé (Brentano, Görres). Megtermékenyítette az irodalom alföldjét. Csupán egy ág rekedt meg s talajvízként kísérti a tavaszi vetéseket, itatja az ifjúság amúgy is páratelt forradalmi kedvét. Ebben a megrekedt ágba született meg a XX. század mítosza. Már De Lagarde megírja a »jövő vallását« (1878), mely végeredményben jognak, művészetnek, tudománynak, társadalomnak sajátos alakulását, azaz megkülönböztethetően jellegzetes formáját jelenti. Ez a forma természetyszerűleg *nemzeti*, újabban *faji*, s azáltal lesz mítosszá, hogy a más nemzetek, idegen fajok sajátosságaival szembeállítva, bálványként táncolják körül. A bálványimádás eme mozzanata, mint a primitív népeknél, itt is magában foglalja az idegen bálványok gyűlöletét. »Ce qui fait qu'une tribu croit à son dieu, c'est la haine de la tribu voisine« (Dumont). A német fajmítosz a szomszéd francia, római, majd angol hatások ellen visel hadat. A XX. század mítosza a római joggal szembeállítja a germán becsületet, és a latin logikával a német irracionalizmust. Litt Theodor ez utóbbiban látja a sajátos »német filozófia«, vagyis a német világnézet alapvető elvét. Ez a világnézet persze épp úgy gúnyt űz a racionalizmussal, az elvont és logikus gondolatvilágával, mint nálunk azok, akik ezt indogermán módszernek neve-

zik. Megdöbbenő az a hasonlóság, amelyet a német fajmítosz irodalma és a népnek mondott magyar irodalom között megtalálunk. Kétségtelen, hogy nem epigon követés, vagy bármi rokonszenv bogozta meg köztük ezt a rokonságot, hanem valami más és vitálibb hatalom, melyet »korszellemnek« vagy a civilizáció »kulturhatásának« nevezünk. Az utókor talán pontosabban tudja majd meghatározni ezt a jelenséget. Számunkra azonban elég a tényállás, hogy meggondolkoztasson és megfontolásra intsen. Vajon kinek lépteit készíti elő a mítikus szőnyeg, melynek első szárait Szabó Dezső verte ki nálunk az irodalmi osztovátán?

IRODALOM SOK VAN ÉS MIND IGAZI. Minden kulturnépnek saját művészete, költészete, dallamvilága van s ezekben nyilatkozik meg a nemzet egyéni alkata. A mítosz azonban emberien közös, csak egy van, s hasonlókép csak egy az igazi vallás, az emberszív örök szomjúsága Isten után.

A vallásosság lényege az ember tudatos hódolata és feltétlen odaadása Istennek. A mítosz épp ellenkezőleg megtagadja az isteni Fönnségnek kijáró tiszteletet, s vagy nyíltan az embert isteníti, vagy — ami végeredményben ugyanaz — magacsinálta isteneket, eszméket, vagy eszményeket imád. A név változik idők, tájak és divatok szerint. Ma divatos a népiség, holnap a technika, holnapután a filozófia. Valamikor az észnek emeltek oltárt, máskor a pénz, Midas vére, s ismét máskor az egyenlőség, testvériség, voltak a valóságvesztett tömegek istennői.

Sokan és sokszor megállapították, hogy nemzedékünk legnagyobb betegsége, minden romlás kérge alatt az emésztő szű: az igazi vallásosság hiánya. Ezt talán senki nem érzi jobban, mint a népi írók. Németh László sokszor ki is mondja, mennyire »hiányát érezzük földrészünkön a vallásosságnak«. Máskor: »Isten pénzének az elvesztét egyre többen fájlaljuk«. És rögtön kész a javaslatlalt egy új európai vallás megalapítására. Javaslatát már ismerjük a berlini »Die Runde« törekvéseiből, melyeket nálunk a »Sziget« képviselt: újjászületni az antik görögységben! Mások új humanizmusnak, ismét mások új pogányságnak könyvelik el ezt is, akárcsak a többi valláspótló, mítoszébresztő kísérletet.

Lényegében mindenik azonos. Csak egyben üt el az újpogányság a régítől, a föltámasztott mítosz a halottól. Thomson Francis összehasonlítja egyszer a görög mitológiát úgy, ahogy a klasszikus költők ismerték, azzal az új Olympusszal, amelyet Keats és modern követői énekeltek meg. A párhuzamból kitűnik, hogy az újpogány mítosz sokkal megejtőbb, szebb és veszedelmesebb, mert megkóstolta a kereszténység borát (Nietzsche szerint: méregborát) s olyan izekkel gazdagodott, amelyeket Krisztus előtt nem ismertek az emberek. A görög költészet szép, de a görög vallásosság száraz és rideg. Mindaz, ami az újpogányságot vonzóvá teszi: a kereszténység koronájából kitört ékszer (The Works III, 38—51). Tulajdonképpen nincs is újpogányság, nem is lehetséges ott, ahol a kereszténység abszolút felsőbbiségével egyszer meghódította a lelkeket. A pogányság meghalt s ami nevében kísért, az tulajdonkép nem más,

mint hitehagyott, megmásított kereszténység. Ezért veszedelme-sebb. Illyés Gyula világosan meglátta. »Még pogánynál is rosszabb: egy hitehagyott« (Puszták népe, 59).

Nekünk pedig, amint azt Järventaus »Kereszt és varázsdob« c. páratlan remekművében sejteti, de csak sejteti, a fordított utat kell járnunk. Vagyis mindazt, ami szép és szeretetreméltó volt az ősök vallásában — főképp azt, ami a lélek mélyén igazán *vallás* volt, nem mítosz — mint Istentől jövő magyar ajándékot megneemesítjük krisztusi életünkben. Így gondolkozott a történeti tanuságok szerint maga Szent István (v. ö. Hóman: Szent István, 174) és az ősegyház minden nagy tanítója, valamint a középkor, amely művészetében a szibillákat a próféták mellé helyezi. Söderblom ebben látta az *élő* Isten legszebb bizonyosságát, aki minden időkben s minden népnél ugyanúgy mutatkozik meg.

A fölvilágosodás embere valószínűleg azt mondotta volna a »század mítoszáról« vagy a »divatos népiségről«, hogy egyszerűen mágia. A fajtság, a népiség megváltó erejében *hisz*, holott épp ellenkezőleg a népet, a fajt, a kultúrát kell megmenteni! Mágia ugyanis minden filozófia vagy világnézet, amely teremtett dolgokban keresi az üdvösséget, vagy *hisz* az önmegváltás lehetőségében. Vallás pedig az, ha nem mástól, mint egyedül Istentől várjuk a boldogságot s még hozzá azon az úton, amelyet szent Fönnsége megmutatott. Magát az Isten-szabta utat fölkatatni már a hittudomány feladata s túllépi cikkünk kereteit. Így csak arra lehet érkezésünk, hogy az eddiekből az általános következtetést levonjuk.

MÍTOSZ VAGY VALLÁS — ez a jelszó. Vallás pedig magyar viszonylatban csak egy lehet. Mert a kereszténység egy, amint egyetlen a vágyódás utána, amely örök halmok kívánságaként végighullámszik a pogány népeken. A halmok azonban halmok maradnak. Minden nemzet új színt jelent ebben az egységben, új dallamot az örök szimfóniában. Csak végig kell jártatni szemünket a kerek világon. Minden időnek, nemcsak a gótikának, s az antiknak, még a barokknak is van külön művészete, külön stílusa. A népeknek is. Mert mégiscsak más pl. a magyar gótika, mint a délnémet, vagy az északi vörös. »Ezt ma már az osztrák mütörténet is elismeri« (Századok, 1932, 339). Csak a mai kornak nincs még sajátos stílusa, de nincs vallásos művészete sem. Hogy csak egy közeli példát említsünk, viszonyítva mennyire eltörpül a mai Kolozsvár minden kulturalkotása a középkoriak mellett... A régi pogány birodalmak művészete mindenkor a legnagyobbat alkotta vágyódó hitében és a kereszténység is művészetének javát szentelte Istennek. Egyedül a mítoszoknak nincs jelentős alkotásuk, hanem csak varázsdobjuk, varázsénekük, sok apró fétisük. Akárcsak a modern irodalomnak.

Pedig csak az »írói magatartáson« van a hangsúly. Találón mondja valahol Karácsony: »szőröstül-bőröstül, testestül-lelkestül, mindenestül magyar vagyok. Mindenestül vagyok rossz, cselekszem rosszul, reagálok hibásan, tévedek súlyosan, vétkezem irtózatosat, nem mint *magyar*. A *magyarságom* éppolyan levetkezhetsen és egy-

séges, egész valómat magába foglaló leglényegem, mint embervoltom, mint minden egyéb voltom, aki én vagyok».

Ezen múlik. Tud-e igazi embervoltunk minden Isten-adta erejével, egész szívvel és elmével, hittel és akarattal utat törni magának az előítéletek gátjain s a mítoszok ködzuhatagjain keresztül, hogy tiszta szárnyalással magasba emelkedjék. Vagyis: a népben, a magyarságban, az emberségben szolgálja Istent. S ez annál nehezebb, mert a konjunktura ma a mítoszoknak kedvez, s elhallgattatja a mélyből feltörő éneket. Ha ugyan el lehet hallgattatni az emberi szívet.

Az emberi szív természeténél fogva harmóniára törekszik s össze akarja hangolni az emberi élet nagy értékeit: a szépet, a jót, az igazat. A mítoszok ezzel szemben az egyoldalú világnézetek hírnökei. A szektások épp úgy, mint a nagy sámánok és varázslók, excentrikus, diszsharmonikus, sőt igen sokszor idegbeteg, exaltált lelkek. Rendkívüliségük megbabonázza a hiszékeny tömeget, de meg nem világosítja s meg nem mentheti. Merezkovskij egyik könyvében kimutatja, hogy ez az egyoldalúság volt Tolstoj nagymérvű hatásának a egyben bukásának oka. Tudás és génusz, ész és szív, hit és megismerés nem hangzott össze lelkében, inkább úgy állott egymással szemben, mint Dávid és Góliát. Saját kicsinysége ölte meg saját nagyságát.

A költői műben az összhang jelenti a szépséget, az *írói magatartásban* szintén a lelki egyensúly adja az igazi nagyságot. »Ember a szó nemes értelmében, az az univerzális ember, ki tudós, művész és szent. Mindenki, aki sikerült ember és nem torzó, lehetőleg mind a három irányban fejleszti ki magában a természetes ösztönt» (Prohászka).

Ime, a nagy alkotások titka. Hit és művészet, tudás és ihlet öleléséből születnek meg. Már pedig minden költőnek ez a vágya és küldetése. Reá vonatkoznak elsősorban a »Szűzmáriás Királyfi« szavai: Aki életiben el tudja ültetni magát nagy tettekben, méltó Istenhez.

A FELVILÁGOSODAS mintegy sötét burát borított a fejünkre s azt mondotta: nincs szükséged kívülről jövő megvilágításra, mert önmagadból s önmagadnak világítasz. Ez a büszke racionalizmus ma már úgy tűnik fel előttünk, mint valami naív gyermekmese, melyben azt hitte az ember, hogy a civilizáció kultúra nélkül is emberiessé teszi az életet, s a technika végkép leigázza, a tudomány meg oldja a nagy természetet. A felvilágosodás embere saját értelmének karbidlámpájával föltárta a világrejtély mélységeit s szinte mindent tudott róla, csak azt az egyet nem, hogy ez a föltárt bánya is tele van titokzatos és földöntúli erőkkkel, kiszámíthatatlan s mégis döntő jelentőségű tényekkel. Csak egyetlen közeli példát említsünk: a modern világháború a technika gigászi küzdelme s mégis összekuszálta szálaít az 1941-es korai s váratlanul szigorú tél. Kicsiben ez százszor megismétlődik. A sötét bura alatt sínylődő emberpalánta önmaga világosságában vitális fejlődésre képtelen, de föl-

ismeri ezt a tényt s összetöri maga fölött a burát, hogy megváltó napot keressen.

Történeti sorrendben a romantika ütötte az első léket a transzcendens világhosszág felé. A csodálkozva föltáruuló szemek két napot láttak ragyogni az égen: az igazi napot, melyet felhő takart, s egy csodálatos földszíni fénygolyót, melyet délibáb ringatott. Választania kellett. Mivel pedig még lelkében csengett az összetört bura gyűlölete, arra vette útját, ahová nem az »uralkodó rend«, hanem a lázadás vezet. Ez a szektások útja épp úgy (v. ö. Féja, Viharsarok, 118), mint az irodalomban Tolstojé, Justh Zsigmondé, s talán a legújabb nemzedéké...

A bura-török mámorea kergeti a modern embert a fata morgana napja, a mítoszok felé. A mai ember nagyon is sejti, hogy a materialista világban uralkodó »rend« nem kedvez annak, hogy kiélhesse egész valóját, nem érzi magát metafizikai biztonságban, nem találja meg végső rendeltetését és boldogságát. Kiveti tekintetének s vágyainak szálló horgonyát a titokzatos mélységekbe, mert gyökeretlen társadalmunk megkötése és megfogózása az új idők feladata.

Lélektanilag innen érthető meg, hogy miért van olyan nagy keletje ma minden eszmének, amely felmondván a hűbért a materializmus sáfárjának, valami új és titokzatos életitallal kereskedik. Amint a falu népe közt fölburjánzottak a szekták, úgy a műveltebb rétegekben kapós lett a spiritizmus, a yoga, a teozófia, az ősmagyarkodás, szóval a mágiának minden fénytörése, melynek színfor-gatagában kering a mai világ. Ne csodálkozzunk tehát, ha a lelkiismeretbeli kérdésre — miért divatos a népiség? — ugyancsak itt kell keresnünk a komoly feleletet.

Mi az, ami *divatos* a népiségben? Nem csak Göre Gábor, hanem még inkább Úz Bence, Ábel, s mindazok a mesébe szökkenő szimbolumok, melyeknek titokzatossá égetett tükrében felragyogni látják a bura-török saját eszményeiket. Ez fogja meg az olvasó képzeletét s ragadja kantár nélkül a vágyva-vágyott mítoszok felé. Így lesz a »népi író« varásló s egyben sámán egy új gyülekezetben. Igéi az »új evangéliom«, melynek olvasása révületbe ejti a »híveket«.

Félre ne értsen senki: nem a népi gondolat képezi megfontolásunk tárgyát, hanem épp annak tisztaságát féltjük a belevegyülő divatos, de heterogén elemektől. A mágiát akarjuk elkülöníteni mint káros salakot az aranyéretől.

NIETZSCHE VOLT LEGNAGYOBB s ezért legtragikusabb sámánja az új mágiának. Szelleme hat — még ismeretlenül is — a mai irodalomban, s tudjuk, mert a napisajtó is világgá kürtöli, hogy a XX. század mítosz-csinálói állandóan műveit olvassák.

»Egy nép, épp úgy mint egy ember csak annyiban értékes, amennyiben az örökkévalóság pecsétjével tudja ellátni életét« (Összes Művei, Kröner kiad. I, 195). A racionalizmusban ezt hiányolta Nietzsche s az örökkévalóság leheletét keresi a vallásban is. A napot azonban felhő takarja, csak az emberi vonásokat és gyengéket látja az egyházban, melyben apja lekipásztori hivatalt viselt. A kereszténységet nem az Evangéliumból, nem a Szentek éle-

téből, hanem környezetének tükréből ismeri s úgy látja, hogy »sápadt és fáradt ez a vallás«. Kiapadtak benne az élő vizek forrásai s csak evilági okosság, kispolgári kényelem megnyilatkozását látja papjaiban. Ezeknek a liberális »keresztyéneknek« életében nem hangzik össze a szépség és a jóság, s nem ragyog fölötte, mint fel-lebhezhetetlen irányító hatalom — az Isten. E szörnyű élmény hatása alatt mondja ki Nietzsche: »Mehalt az Isten« (Ö. M. VI, 189). Atheizmusát ez a gondolat vezette: ha a napot egy felhő el tudja takarni, akkor az nem a mi napunk, nem az igazi nap. Tehát teremtsünk egyet: magunkból, de magunknál nagyobbat. »Egykor ha messzi tengerekre néztetek, azt mondták nektek: Isten. Én pedig azt mondom nektek: Übermensch« (Ö. M. VII, 123).

Már az idealizmus, főképp Schelling művében (*Philosophie der Mythologie und der Offenbarung*, 1856) kísérletet tett egy új világkép, egy új nap fölépítéséhez, de fogalmait a kereszténységből merítette. Nietzsche tudatosan szembeáll ezzel a kísérlettel. »Tudtok-e Istent teremteni? — Hát ne említetek előttem isteneket. De embert tudtok teremteni! Talán nem ti magatok, testvéreim! De apái és ősei lehettek az emberfeletti embernek, s ez legyen legjobb alkotások« (VII, 123).

Nietzsche nem mond ellen az igazi keresztény életideálnak, szentnek s felbonthatatlannak tudja a házasságot, a szüzességet (VII, 78—102), az önfegyelmest, a felebaráti szeretetben pedig az amor proximi helyett az amor remoti eszméjét hirdeti. De mindezt Isten nélkül és egy istenivé szemelt emberiségből akarja megvalósítani. Korfordulót lát a multszázad racionalista agóniájában s egy új világ születését hirdeti: Mehalt az Isten, hogy föltámadjon az ember (Ö. M. IX, 295).

Bölcseleti nyelven azt mondjuk, hogy Nietzsche *abszolutizálni* akarta azt, ami véges és viszonylagos. Ezt nevezi »minőség háborújának« (I, 437), mely a dolgokban már nem a valóságot szemléli, hanem vízióháros szemekkel úgy látja őket, mint a kivont kardok élen villanó fényeket. A mítosz örökkévalósággá minősíti az időt, végtelenné a tért, istenné az embert, lélekké a testet, gondolattá az érzést, mennyországgá a földet. Ebben a minőségi forradalomban nyilatkozik meg az elfojtott szomjúság az igazság után, s azért oly szükségszerű következménye minden mítosz-csinálásnak. Már Blondel Maurice, napjaink egyik legeredetibb gondolkozója, rámutatott a mítosz lényegében rejlő ezen ellentmondásra. Két törekvés keresztezi egymást. Az egyik profanizálni akarja a Szentet s minél földiebb, nemzeti és anyagi kategóriákba szorítani a numinozumot. (»A pitvarosi szekta istentiszteletein sokan így imádkoznak: Adj Uram egy pár csizmát.« Féja, 119). Ugyanakkor titokzatosság fátyolába akarja burkolni és minél magasabbra emelni, hogy imádhassa a gyarlóságtól megtisztított ideált. Amint Féja mondja a szektásról: Ókeresztény töretlenséget, fanatizmust és az Ige szerint vett életet kíván papjától is (118). Ugyanez a kettősség található minden mitológiában (v. ö. Blondel: *L'Action. Essai d'une Critique de la Vie et d'une Science de la Pratique*).

Ezt a lényegében ellentmondás-kettősséget jobban kifejezni nem is lehetne, mint azzal a névvel, amellyel Nietzsche keresztelte el. *Übermensch*. Egyszerre mondja ki az ellentéteket: ember és mégis több mint ember. Nem a valóság, hanem a mítosz alkotása. Nietzsche kifejezetten szembeszáll a »latin valóság-hittel« (lateinische Seinsgläubigkeit) és saját világgképét tipikusan *germán*nak nevezi (Ö. M. VI, 326. k.) A mítosz-hitnek nevet is adott: a dionysoszit. Tehát görög ruhába bujtatja a sajátosan német világnézetet. Semmi különös sincs tehát abban, ha nemsokára ugyanez a Dionysios árvalányhajjal és fokossal jelenik meg a magyar irodalomban.

Épp oly tragikus, hogy a mítoszt, amelyről Nietzsche azt hitte, hogy a mindent szétforgácsoló racionalizmussal szemben, egyedül képes egységes világgképet alkotni, utódai szétszedik, mint valami kockajátékot s kinek-kinek kezében csak részei maradnak. »A mítoszokkal besugárzott égbolt«, amint világgképét nevezi, törekenynek bizonyult. Nietzsche első rajongói a poéták, mégpedig Stefan George választékos köre. Maximinben a *testi szépség* mítoszáat dicsőítik. A gondolat csupán szilánk Nietzsche világgképéből (v. ö. X, 216), épp úgy mint annak másik oldala: a *szellem becsmérése* Klages filozófiájában. Még tovább töredezett a délibáb mítosza a testimádat erkölcsi elfajulásaiban, vagy népi vonalon a fajiság elméleteiben. Csak a legjellemzőbbet idézzük. »Mert a lélek nem egyéb, — mondja Rosenberg, — mint a faj belülről. S fordítva, a faj a lélek külseje. A fajleket föltámasztani annyit jelent, hogy legfőbb értéknek elismerjük s minden más értéket, államiságot, művészetet, vallást, szervesen alája rendelünk. Ez századunk föladata: az új életmítoszból az új embertípust megteremteni« (Mythus des 20. Jahrhunderts, 2).

KORUNKAT A »VÉGESSÉG PATOSZA« JELLEMZI. A »Wille zur Macht«, mely nem egyéb, mint a törekvés, az embernek, a végesnek és mulandónak *isteni*, vagyis végtelen és örök *hatalmat* kaparintani. Fínomabban nem lehetne ezt az akaratot leírni, mint a magyar költészet kifejezte az »Ibolya álmaiban«.

A klasszikus görög kultúra ismerte ezt a Tráciából beszivárgó féktelen Dionysioszt, s szembeállította vele Apollót, mint a forma és a mérték szimbolusát. A görög bölcs, akár a Sokratest megelőző Heraklitos, akár a plátói virágzás késői föllobbanása, Plotinos, mindíg tudatában van a korlátoknak, amelyek az emberi végeességet határolják. Minden, ami véges, tökéletlenség és tagadás, a végtelennel szemben semmi, az általánossal szemben szűkítés, a lényeggel szemben pusztaság és hamar elmúló létezés. S innen, a hervadó szépségből néz föl az antik géniusz az örökkévalóhoz, melyet úgy ismer meg, mint az igazi valóságot, a tökéletességet, az elérhetetlenséget.

Ezt a látást tagadja meg a nietzschei ember. Néki nem kell a transzcendens örökkévalóság. Önmagában, saját végeességében akarja az örökkévalót megteremteni. Földi paradicsomot, bűvös követ, aranyat akar kotyvasztani a modern szellemi alkímia konyhájában. És ez a lázadó Dionysiosz *végtelennék* tűnő tragédiája, hogy mindaz, amit Isten helyett öröknek kiált ki, szemei előtt roppan össze a halál és az enyészet hideg érintésére. Az első jelek és sikerek »kézzelfog-

hatóak« s elbűvölők. Akár Napoleon hódításaira, vagy a modern forradalmi rendszerek alkotásaira gondoljunk. S aztán épp oly gyorsan, vagy még gyorsabban jön a váratlan, ám törvényszerű fordulat, az összeomlás, és a szappanbuborék szétpattan. Mert a mítoszok törvénye a gyors eredmény és a múlt nagyság.

*A lombik eltört, újra kezdekem
a nagy művet. Midőn már int a cél,
kisdéd göröngy, a dőre vak eset,
elejt.*

(Madách)

Mindíg újra kezdeni! Nincs-e valami hősiesség ebben? Nem ebben a végtelen próbálkozásban van-e az ember igazi végtelensége? Már Nietzsche azt mondja, hogy az ember nagysága épp abban áll, hogy »nem part, hanem híd, átmenet és összeomlás« (Übergang und Untergang). Azokat szereti, akik nem tudnak élni másképp, mint összeomlani és továbbmenni. A *Wille zur Macht* tehát nem egyéb, nem lehet más, mint »Wille zum Untergang und ein Pfeil der Sehnsucht«. A nyugtalan ember, mint kifeszített íjj, csupa vágyódás egy megálmodott végtelen felé, melyet saját nyomorúságában akar fölfedezni. A költők közül leginkább Rilke élte át ezt a förtelem-mámort, sokkal mélyebben, mint Baudelaire. Halálos ágyához nem enged senkit közeledni s belső méregtől feloszló testét úgy szemléli beteg gyönyörűséggel, mint valami isteni színjátékot, mint egy fontos tüzijáték legszebb kibontakozását.

A megsemmisülés a teljesség. A halálba induló lét (amint Heidegger nevezi) maga az élet, a tökéletlenség a tökéletesség, az idő az örökkévalóság. S mivel ezt az »örökkévalóságot« minden percben a halál, ezt a »végtelenséget« a vég fenyegeti, azért avatta varázsiggékké a modern egzisztenciális filozófia a Gond és a Félelem fogalmát.

TEGYÜK MÉRLEGRE ezt a két ellentétes filozófiát. A klaszszikus görög létezésfilozófia a *ratio* (a görög »logosz«), a modern létezésfilozófia a *mítosz* jegyében áll. És a mérleg nyelve minden biztonnal a mítosz felé fog billenni. A mítoszban ugyanis több az igazság, bár a hamisság húrja elhajlítja, mint a túlfeszült íjjat. A *ratio* pedig ez esetben csak fél-igazság; csak annyi, amennyit az ókor pogány génusza a tiszta ész erejével fölismerhetett. Plátó és Aristoteles világosan látja a világ végességét (bár teremtését öröktől fogva gondolja), s látja az áthidalhatatlan irt, mely elválasztja a végtelen Istentől. A modern filozófia nem tud belenyugodni ebbe a tehetetlenségbe s önmaga tehetetlenségét s végességét jelenti ki végtelennek. A görög bölcsélet szemében a véges a Végtelenhez viszonyítva: semmi, értéke nincsen. A modern létezésfilozófus épp ebben a véges semmi-voltban látja a mindent, a legnagyobb értéket. A görög filozófia matematikai hűvösséggel könyveli el a tényeket. A modern létezésfilozófia hivatáig a »nyughatatlan nyila« sebzi s fizi elérhetetlennek hitt Végtelen felé. És ebben az olthatatlan vá-

gyódásban több igazság, mert több őszinteség van, mint a klaszszikus gondolat kímért nyugalmában.

Hol van tehát az igazság? A mítosz csak sejti, a kinyilatkoztatás a maga egyszerű fönnségében tárja elénk. A véges valóban egyesül a Végtelessel. Nem úgy, hogy a világ változnék istenné, hanem egy történeti tényben valósul meg a csoda: az Ige megtestesülésében. A véges emberi természet nem »semmi«, nem »tagadás« csupán, hanem önmagában is érték, s épp ezért képes és méltó arra, hogy a végtelen isteni természettel egy Személyben egyesüljön. A gazdag krisztusi kinyilatkoztatásból csak ezt az egy, mindenestre alapvető misztériumot emeljük ki, mint amelyben a Kaldonikum alapján teljesen megegyezik a katolikus és a református fölfogás. A többi már szinte magától következik: a Megváltó keresztáldozatában a »halál« valóban »élet«, s a »megaláztatás«, »megdicsőülés«, a »tehetetlenség« igazi »hatalom«, s az ónatadásban való »megsemmisülés« a lét igazi »teljessége«.

Tévedés volna azonban, ha a kinyilatkoztatás igazságaiból akarnók megmagyarázni és értelmezni a mítoszok fogalmi rendszerét. A megtévesztő hasonlóság el nem fedheti a gyökeres ellentétet. A mítosz mindenkori tulajdonsága, hogy vallási koturnusba öltözik s a teológia fogalmaiba rejti céljait. Napjainkban a »szavak devalvációjának« egész orgiáit szemlélhetjük (v. ö. Kósa Pál cikket a »Keresztyén Igazság« júliusi számában). A szélsőséges fajmítosz a legszentebb keresztény fogalmakat bitorolja és a föld szentségét sokszor templomi szavakkal imádjja a népi irodalom. A bolsevizmusban pedig az orosz messiánizmus eszméi lobognak, s valószínű, hogy a mai orosz katona »ítélőbírónak hiszi magát egy romlott világ fölött, melyet neki kell megváltania« (Gorkij).

A mítoszok titokzatosságában is van valóság: a *mysterium iniquitatis* Luciferje szólal meg mögötte. Már Babits észrevette, miként vonul végig az európai irodalmon a szatanizmus kísértetjárása, s miután a gall szellem kijozanodott öleléséből, a germán agyakba fészkelődött, hogy onnan oszonjon át a magyar tájak felé. Nem Földi-féle olcsó ponyvára gondolunk, hanem arra a finomabb kísértésre, mely a modern mítoszok kódparipáján olykor-olykor megjelenik a magyar pusztán. Sciacca »Il Secolo XX« (1942) c. kétkötetes összefoglalásában már arról számol be ugyan, hogy a bölceletben az ideálista irányzatokat fölváltotta a »spiritualismo cristiano«, mi azonban még messze vagyunk ettől az állomástól. Nálunk még a mítoszok réme járja, úgy amint valamikor megindult a kelta szigetek ködös világában. Ne feledjük ugyanis, hogy Shelley pátosza megelőzte a Nyugatosokat, s Blake William eksztatikus költészetében már megtaláljuk Nietzsche legszebb mondatait. A »Menny és Pokol házassága« eredetibb, mint a »Jenseits von Gut und Böse«, és a »Pokol közmondásai« szellemesebbek Zarathustra szólamainál.

Az ember tragédiájának egy való jelene bontakozik ki szemünk előtt, melynek Ádámja egyszemélyben a magyar író és a magyar paraszt. Semmi sem volna leverőbb, mintha épp magyar írók vállalkoznának arra, hogy akár anyagi előnyökért, akár szüklátó-

körűségből, Luciferként a szakadék szélére vezessék népünket. Már pedig a mítoszok szava: szirénhang, mely csak eltérítene az országot Isten-rendelte útjáról.

A mítosz emberek szava, a legjobb esetben szép »mese« (a szó eredeti jelentése szerint). Az emberi értelmet meggyönyörködteti, de kielégíteni és a társadalmi nyomorúság zürjéből kivezetni nem képes. Ezért kell az irodalomnak, s a népnek visszatérnie Isten szavához.

A POGÁNY EMBER Istenben csak a Teremtőt ismeri, aki a véges világot a semmiből alkotá. A keresztény ember Istenben a Személyt látja, aki szólott hozzá és kinyilatkoztatta legszentebb titkait. A pogány ember tévedhet hitében, mert a természet — bár tanúságot tesz alkotójáról — néma, s nem tud tiltakozni ellene, ha félremagyarázzák. A könek szemébe mondhatom, hogy tapló, némán fogja elviselni a hazugságot. De mikor szemtől-szembe állunk a személyvel, a szólóval, akkor a tévedhetetlen megismerés kapui megnyílnak; ha rossz névvel illetném, megmutatja magát, kinyilatkoztatja lényegét. Így ismeri meg a keresztény ember személyesen a magát és a hozzá vezető életutat (vallást) kinyilatkoztató Istent.

Kinyilatkoztatás alatt itt semmiféle »magánkinyilatkoztatásra« nem gondolunk, mint amelynek történeti hitele és egyetemes érvényessége kétségbevonható. Ezek rendszerint annyi emberi hozzáadással terhelhetnek, hogy sokszor hasonlítanak a mítoszokhoz. És viszont a mítoszok, főként az irodalmi igényűek, gyakran úgy lépnek föl, mint világmegújító új »kinyilatkoztatások«. Tény az, hogy a *kinyilatkoztatás* az apostolokkal lezárult. Újabbat Istenről senki sem tud mondani, mint az Evangéliumok. Ami nem jelenti azt, hogy kétezer esztendő alatt az Evangéliumokat már kimerítettük volna. Csupán annyit, hogy többet az emberi elme nem képes fölfogni. Isten nagyobb az értelemnél.

Werfel egyik biblikus tárgyú regényében megdöbbenő eleven-séggel ír le egy történeti jelenetet. Mikor Józsiás király isteni megerősítést akar a fáraó elleni csata megkezdéséhez: Isten nem szól. A hamis próféták azonban kedvezni akarnak a fejedelemnek s maguk is úgy vélik, hogy a harc dicsőséget hoz népükre, ezért bekiáltják a királyi terembe a mítoszt: Isten akarja a háborút! Mámoros kedvvel indul csatába a nép — és elpusztul.

Az emberek vallásos áhitattal fogadják a mítoszok szavát s »hisznek« benne. Ezért oly végzetes az emberek és írók sámsámkodása népükre.

Az élet nagy kérdéseit, a nemzet és egyén égető problémáit megválaszolni, ez ma is a szellem követelménye. A kérdés csupán ez: honnan vegyük a világosságot? Az egyéni ízlés, a röpke benyomás, a súlyos előítélet, az ópiumos álom, az esztétikai megfontolás, az emberi vélekedés, az anyagi vagy szellemi propaganda mítosz-forrásából vagy attól, aki »az igazi világosság és megvilágosít minden világra jövő embert«!

A népnek vallás kell, vagy ópium. A költőnek áhitat ihlete, vagy »kocsma gőze«. De a kettő kizárja egymást. A választástól

függ a nemzet jövője. Az egyszerű orvosi diagnózis is megállapíthatja: a kettő közül melyik vezet gyógyuláshoz és egészséghez.

Vajjon elzárkozhat-e a költő az *art pour l'art* elefántcsont-tornyába? »Próbálja meg, aki tudja. De ha igazán lélek, nem fogja megtehetni, mert mint művész is felelős azért, ha az állatiság kiírtja a világból a szépséget. A lélek emberének éppen az ízlés nevében nincs joga meglépni az élet küzdelve elől« (Makkai Sándor). Bizonyos az, hogy a világirodalom nagy remekei egyúttal nemzeti alkotások, amelyeknek történeti s népi jelentősége századokra kihat. Gondoljunk csak Shakespeare, Cervantes, vagy Dante műveire. Halhatatlanok, mert a krisztusi világnézet világosságát közvetítik népüknek. Ugyanezt várta, egy kicsit talán leszűkítve, Reményik Sándor az erdélyi írótól, hogy »öntudatos eszköz legyen az Úr kezében«. Baudelaire, aki jobban ismerte az infernális mélységeket, utolsó könyvében azokhoz a poétákhoz fordul, akik egy műparadicsom ígézetével kápráztatják el olvasóikat. »Ezek a szerencsétlenek, — mondja, — fekete mágiával akarnak varázsszert csinálni, amellyel önmagukat egyszerre fölemelhetik a természetfölötti világba. A mágia megtéveszti szívüket s hamis tüzet, hamis világosságot, hamis boldogságot gyújt benne. Az igazi költő épp úgy, mint az igazi bölcselő, lelkét állandó munkában és imában újítja meg, erős akarat gyakorlásával és megfeszített munka ütemével az igazi szépség kertjét építi.« Majd így fejezi be: »Mi annak szavában biztunk, akinek hite hegyeket mozgat, s így műveltük az egyedüli csodát, amelyhez Isten nekünk hatalmat adott.«

Ez a csoda a *poésie pure*: az igazi művészet.

ERÖSS ALFRÉD